

С.Л. Яценко,
кандидат педагогічних наук, в.о.доцента
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

Стаття присвячена уточненню та поглибленню понять особистісної орієнтації навчання, визначенню сутності, мети, основних характеристик та функцій педагогічно спрямованого процесу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня в процесі становлення соціально компетентної особистості. Проаналізовано наукові підходи до окреслення категорії "особистісна орієнтація навчання" та сформульовано авторське визначення поняття особистісно орієнтованого навчання

Наукові дослідження останніх десяти років щодо проблеми особистісної орієнтації навчання вимагають уточнення та поглиблення таких понять як "особистісна орієнтація навчання", "принципи особистісно орієнтованого навчання".

Ураховуючи відсутність єдиного підходу, складність та недостатню розробленість категорійного апарату, в сучасній педагогічній теорії спостерігається тенденція до визначення категорії "особистісної орієнтації" шляхом переходу від більш розроблених підходів і технологій особистісного чи особистісно орієнтованого підходу.

У сучасній педагогічній науці зустрічаються такі визначення як: "особистісний або особистісно-центрований підхід" (С. Гончаренко, В. Данильчук, Н. Сергєєв, В. Серіков), "особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип" (С. Сисоева), "особистісно-соціально-діяльнісний підхід" (В. Барабанщиков, С. Муцинов, М. Федоренко), "принцип діяльнісно-особистісного підходу" (В. Андрєєв), "особистісно-діяльнісний підхід" (І. Зимня), "системний особистісно-діяльнісний підхід" (Л. Деркач), "індивідуально-особистісний підхід" (О. Савченко), "гуманно-особистісний підхід" (С. Світлична) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Ці визначення спираються на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно-розвивальним функціям навчання та виховання (І. Бех, І. Якиманська, С. Бондар, В. Паламарчук, В. Рибалка, Є. Бондаревська, В. Серіков та ін.) [8; 9; 10; 11; 12; 13].

Оскільки визначення категорії "особистісно орієнтованого підходу" до процесу навчання відбувалося поступово, то звернемося до визначення поняття "особистісний підхід" як кроку до розуміння категорії "особистісно орієнтований". С.У. Гончаренко визначає особистісний підхід як "попереднє ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії" [1: 243]. Друге визначення закладає, на думку А.Б. Орлова, перехід від предметно-орієнтованого навчання до "організації такої педагогічної взаємодії, яка забезпечує не просто передачу певного змісту (оформленого у вигляді знань, умінь, навичок тощо) від учителя учневі, але їх спільне особистісне зростання, спільний особистісний розвиток" [14: 7], що, на нашу думку, є кроком до розуміння організації особистісно орієнтованого навчання на суб'єкт-суб'єктній основі.

У сучасній педагогічній теорії поняття "особистісно орієнтований", у написаннях "особистісно-орієнтований", "особистісно-зорієнтований", "особистісноорієнтований", "особистісно орієнтований" і под., співвідноситься з такими категоріями як підхід, освіта, навчання, освітній процес, педагогіка. Різні підходи визначення сутності категорії "особистісна орієнтація" представлені в таблиці 1.

Наше педагогічне уявлення про сутність особистісно орієнтованого навчання великою мірою ґрунтується на теоретичних положеннях, що визначають суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників навчально-виховного процесу визначальною рисою особистісно орієнтованого навчання. Це: визнання не тільки учня, а й вчителя головними діючими особами навчально-виховного процесу; визнання учіння як пріоритетної діяльності учня в процесі "проживання навчальної діяльності" як життєвої проблеми, на основі чого збагачується, формується суб'єктний досвід учня, збагачується соціальний, професійний досвід вчителя; врахування здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій та суб'єктного досвіду учасників навчальної діяльності, реалізація їх творчого потенціалу.

Ці міркування визначають основні положення парадигми особистісно орієнтованого навчання: головна цінність – сама людина, її творчість. Це положення визначає сутність педагогічної діяльності, що оберігає, підтримує дитину, створює творче середовище для її розвитку, стимулює індивідуальну та колективну творчість. Отже, мета особистісно орієнтованого навчання – становлення цілісної культури людини, що поєднує взаємопов'язані природну, соціальну й культурну сутності дитини.

Тлумачення категорії "особистісна орієнтація навчання"

	Категорія	Автор	Сутність	Основні характеристики
о с о б и с т і с н а о р і є н т а ц і я	Педагогіка	Д. Белухін	індивідуалізована система наукових знань і практичних вмінь, що впливають на поведінку людини з метою її зміни.	психотерапевтична основа, під якою слід розуміти формування й розвиток принципово нових психічно комфортних, ситуативно адекватних, безпечних для самої людини й суспільства способів взаємовідносин між людьми в професійній діяльності й особистому житті.
		І. Єрмаков	визнання головної цінності та пріоритету суб'єкта культури та життя – дитини	суб'єктивно-особистісна орієнтація педагогіки на технологію життєтворчості
	Процес	І. Якиманська О. Данілевич	системна побудова процесів навчання, розвитку й учіння, змістовноутворюючим моментом якого є певне новоутворення, що з'являється при спеціальній організації освітнього процесу, в основі якого освітня програма	надання пріоритетів власній діяльності учня – учінню при спеціальній організації навчально-виховного процесу
		Навчання	І. Якиманська	навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність
	С. Гончаренко, Ю. Мальований		визнання учня головною діючою особою навчально-виховного процесу.	опрацювання педагогічних технологій формування механізму самоорганізації і самореалізації особистості кожного учня
	Б. Гершунський Є. Полат, В. Кулашкіна		ототожнення з диференційованим підходом до навчання	врахування рівня підготовки та інтелектуального розвитку школяра, його здібностей і нахилів
	В. Луценко С. Подмазін А. Гаркуша		організація навчального процесу, спрямована на оволодіння системою знань, вмінь, навичок, способів творчої діяльності, ціннісних орієнтирів	виконання науково-навчальних завдань, значущих для особистості
	В. Серіков Р. Гришкова О. Гузенко		реалізація здібностей та нахилів дитини.	визначення діагностичних функцій: вибірковості; рефлексії; формування образу "Я" відповідальності; автономності особистісного розвитку
	В. Паламарчук А. Віденко Г. Євдокимова		розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта пізнання, предметної діяльності, суб'єкта життєтворчості.	врахування здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій і суб'єктивного досвіду учня, реалізація в різних сферах творчої діяльності
	Навчання і виховання	Є. Бондаревська	освіта орієнтовна на дитину і така, що шукає шляхи, як найкращим способом задовольнити пізнавальні потреби людини, як вирішити проблеми розвитку й підтримки дитини.	педагогічна допомога дитині в становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення

Підхід	І. Бех А. Зімічев Н. Кузьміна	суб'єкт-суб'єктна навчальна взаємодія, спілкування-діалог, "ігрова мислєдія", рефлексія (орієнтація на самоспостереження, роздум, аналіз)	вирішення навчальної задачі на особистісному рівні, переживання її як життєвої проблеми
--------	-------------------------------------	---	---

З огляду на це, дитина – істота соціальна, тому важливішим освітнім процесом, що забезпечує її розвиток, є процес соціалізації й дорослішання [15: 73]. Саме тому зміна змісту освіти веде до зміни її технологій, надає їм особистісної спрямованості. Таким чином, резюмуючи погляди науковців та педагогів щодо мети, сутності, основних характеристик **особистісно орієнтованого навчання (ООН)** визначаємо цю категорію, як педагогічно спрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя, що має на меті реалізацію індивідуального творчого потенціалу учня в поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей учителя, врахуванням їх природних нахилів, здібностей, індивідуальних відмінностей, суб'єктного досвіду, що визначають унікальність кожної особистості, шляхів її самореалізації з метою становлення соціально компетентної особистості.

Виходячи з цього положення, визначаємо функцію особистісно орієнтованої освіти, яка полягає в забезпеченні особистісного розвитку кожного суб'єкта навчально-виховного процесу в процесі пізнання через оволодіння власними способами навчальної діяльності.

Дидактична мета особистісно орієнтованого навчання визначається нами як створення умов психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні.

Необхідність переорієнтації освіти з академічних досягнень на особистість учня, вчителя, їх суб'єкт-суб'єктну взаємодію, вимагає формулювання адекватних принципів особистісно орієнтованого навчання, які в сучасній системі освіти найбільш повно реалізуються в інноваційних навчальних закладах. Окреслюючи дидактичний принцип як основоположну ідею, яка регулює всю систему науково-дидактичного знання і субординує його, а також виконує регулятивну функцію в двох аспектах – способу побудови науково-дидактичної теорії та способу регуляції навчання, – визначаємо такі основні принципи особистісно орієнтованого навчання: гуманізації як ствердження та усвідомлення унікальності, самоцінності кожної людини, визнання унікальності шляхів її розвитку не як колективного суб'єкта, але, насамперед, як індивіда з неповторним суб'єктним досвідом, сукупністю психічних, культурологічних рис; суб'єктності навчання, який вимагає врахування самобутності, самоцінності суб'єктного досвіду, який розглядаємо як особливе поєднання знань, почуттів, установок, особистісних сенсів; розвивального характеру навчання, спрямованого на розвиток, саморозвиток особистості; індивідуалізації як розвиток принципу природовідповідності, що передбачає вибір способів, прийомів, визначення індивідуального темпу навчання, що ґрунтується на врахуванні індивідуальних відмінностей учнів, рівня їх розвитку їхніх здібностей до навчання; диференціації як визначення змісту навчання і, певною мірою, методик його реалізації на основі врахування нахилів і здібностей учнів; релевантності, що визначає освітній процес особистісно орієнтованого навчання як такий, що 1) висуває посилені вимоги до учня, спираючись на його здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, 2) дає можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці; варіативності, що передбачає побудову навчально-виховного процесу в площинах широкої різноманітності змісту та форм навчального процесу, вибір яких здійснюється в системі суб'єкт-суб'єктних стосунків; врахування мети розвитку кожної окремої особистості; проектування навчального процесу в якості своєї проекції не тільки науки, а й самого життя; діалогічної взаємодії в процесі навчання, співробітництва і співтворчості вчителя та учня; інтегративності знань як шляху до формування цілісної картини світу; оптимізації навчально-виховного процесу, що передбачає вибір форм, методів, прийомів навчальної діяльності учня, що ґрунтується на врахуванні природних нахилів та здібностей дитини; емоційності як одного з пріоритетних дидактичних принципів особистісно орієнтованого навчання, який забезпечує шлях освоєння змісту навчального предмета через переживання.

Виходячи з характеристики принципів, система особистісно орієнтованого навчання, на нашу думку, має такі характерні ознаки: особистісно орієнтований зміст освіти (орієнтацію на комплекс ціннісних орієнтацій (загальнолюдських, національних, регіональних, групових, етнічних, індивідуальних); культурологічний, інтегративний, життєзабезпечуючий характер процесу навчання; відповідну модель навчального процесу; технологію реалізації особистісно орієнтованого навчання (форми, методи, засоби навчання); сприятливе освітнє середовище як умову організації навчально-виховного процесу орієнтованого на особистість; окреслення таких критеріїв оцінки якості освіти, які виявляють не тільки рівень освітніх компетенцій учня, а й розвиток творчого потенціалу особистості в умовах стійкої позитивної мотивації до навчання учнів та професійної діяльності вчителів.

Аналіз базових понять дає можливість визначити взаємозв'язок та взаємозалежність таких категорій, як "особистість", "особистісно орієнтоване навчання", "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання" та дає підстави встановити провідні ознаки понять: "особистість" – визнання конкретного носія образу себе-в-бутті, який поєднує одинично унікальне "Я" людини й буття взагалі; "особистісно орієнтоване навчання" – педагогічне спрямування процесу суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня та вчителя з метою реалізації індивідуального творчого потенціалу учня в поєднанні з розвитком професійних, фахових, особистісних якостей вчителя; "педагогічні умови особистісно орієнтованого навчання" – наявність сукупності різнопланових зовнішніх та внутрішніх чинників необхідних і достатніх для виникнення й функціонування особистісно орієнтованої педагогічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Сенько Ю.В. Учебный процесс: Сотворчество педагога и учащегося // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 40-50.
3. Сердюк Л.А. Педагогічні умови особистісного самовираження старшокласників: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – Рівне, 2003. – 246 с.
4. Барабанщиков А.В., Муцинов С.С. Педагогическая культура офицера. – М.: Педагогика, 1985. – 75 с.
5. Рудіна О.М. Формування ціннісних орієнтацій в умовах навчально-виховного процесу гімназії. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2002. – 20 с.
6. Савченко О.Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 2-6.
7. Світлична С.П. Гуманно-особистісний підхід до дітей як основа особистісно орієнтованих педагогічних технологій // Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2001. – Вип.19. – Ч.1. – С. 121-125.
8. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади – 280 с.; – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
9. Сисоева С. Теоретичні й методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 1997. – 428 с.
10. Гуманізація процесу навчання в школі : Навч. посіб. / С.П. Бондар, Ю.І. Мальований, О.В. Матвієнко та ін.; За заг. ред. С.П. Бондар; Ін-т педагогіки АНН України. – 2-е вид. доповн. – К.: Стило, 2001. – 256 с.
11. Островський К.С. Підготовка фахівців в Україні: проблеми, перспективи на порозі третього тисячоліття (історико-освітній, психолого-педагогічний, соціальний аспекти) / Технолог. ун-т Поділля. –Хмельницький: ЦНТЕІ, 2002. – 345 с.
12. Рибалка В.В. Особистісний підхід у шкільництві: співпраця вчителів і шкільних психологів // Освіта і управління. – 1998. – № 1. – С. 81-90.
13. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11-17.
14. Орлов А.Б. Психология личности и сущность человека: Парадигма, проекция, практика: Учеб. пособие для студентов психолог. факультетов вузов. – М.: Изд. центр "Академик", 2002. – 272 с.
15. Мышление учителя. Личностные механизмы и понятийный аппарат // Под. ред Ю.Н. Кулюткина, Т.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 164 с.

Матеріал надійшов до редакції 11.11.2006 р.

Яценко С.Л. Категориально-понятийный аппарат исследования проблемы личностно ориентированного обучения.

Статья посвящена уточнению и углублению понятий личностной ориентации обучения, определению сущности, цели, основных характеристик и функций педагогического процесса, направленного на субъект-субъектного взаимодействия учителя и ученика в процессе становления социально компетентной личности.

Проанализированы научные подходы к определению категории "личностная ориентация обучения" и сформулировано авторское определение личностно ориентированного обучения.

Yatsenko S.L. Categoryal –conceptual system of the research of the individual orientated education problem.

The article is devoted to the clarification and deepening of the individual orientated education concepts, determination of essence, purpose, main characteristic and functions of pedagogical process, directed to teacher-pupil subject-subjective interaction in the process of individual social competence formation. Scientific approaches to the of category "individual orientation of education" are analyzed and author's definition of the individual orientated education is formulated.